

Piotr Lewandowski

Z historii prasy polskiej

WIA DOMOSCI

ROZNE CVDZOZIEMSKIE,

jako przykład rozwoju gazet
seryjnych w Polsce na przełomie
XVII i XVIII wieku

Piotr Lewandowski

Z historii prasy polskiej

Wiadomości różne Cudzoziemskie
jako przykład rozwoju gazet seryjnych w Polsce
na przełomie XVII i XVIII wieku

© Copyright by
Piotr Lewandowski & e-bookowo

Projekt okładki:
Piotr Lewandowski

ISBN 978-83-7859-565-6

Wydawca: Wydawnictwo internetowe e-bookowo
www.e-bookowo.pl

Kontakt: wydawnictwo@e-bookowo.pl

Recenzenci:
Prof. dr hab. Kazimierz Maliszewski
Dr hab. Piotr Grochmalski, prof. UMK

Wszelkie prawa zastrzeżone.
Kopiowanie, rozpowszechnianie części lub całości
bez zgody wydawcy zabronione
Wydanie I 2015

Spis treści

Wstęp	5
<i>O potrzebie badań nad prasą staropolską</i>	5
<i>Założenia metodologiczne</i>	12
Rozdział I: „Wiadomości różne Cudzoziemskie” na tle rozwoju prasy w Polsce i Europie na przełomie XVII i XVIII wieku	19
<i>Jerzy Aleksander Priami - redaktor i wydawca „Wiadomości różnych Cudzoziemskich”</i>	19
<i>Monopol wydawniczy w Polsce</i>	26
<i>Konkurencja i walka o pozycję</i>	32
<i>Działalność wydawnicza Priamiego</i>	
<i>Priami jako wydawca „Wiadomości różnych Cudzoziemskich”</i>	34
<i>Priami a pisma: „Mercurius Polonicus”, „Awizy”, „Gazeta z Warszawy”</i>	38
<i>Czy pisma można połączyć</i>	41
<i>„Wiadomości różne Cudzoziemskie” charakterystyka pisma</i>	47
<i>Zmiana tytułów pisma</i>	59
<i>„Wiadomości różne Cudzoziemskie” na tle komunikacji europejskiej</i>	63
<i>Sytuacja komunikacyjno-informacyjna w Polsce na przełomie XVII i XVIII wieku</i>	66
<i>Cechy przekazów informacyjnych</i>	77
<i>Źródła wiedzy dziennikarskiej</i>	81
<i>Warsztat dziennikarski</i>	89
Rozdział 2: <i>Theatrum mundi</i> społeczeństwa staropolskiego na łamach „Wiadomości różnych Cudzoziemskich”	97
<i>Theatrum mundi jako kategoria teoretyczna</i>	97
<i>Obraz świata w przekazach prasowych „Wiadomości różnych Cudzoziemskich”</i>	101
<i>Obraz Francji i Francuzów</i>	109
<i>Obraz Turcji i Turków</i>	118
<i>Obraz Rosji i Rosjanina</i>	126
<i>Inne obrazowania narodowe</i>	133
<i>Pozostałe formy obrazowania świata - negatywizm i teizm</i>	147
Kalendarium analizowanych egzemplarzy „Wiadomości różnych Cudzoziemskich”	160
Zakończenie	188
Bibliografia	198

Wstęp

O potrzebie badań nad prasą staropolską

Komunikacja i komunikowanie się stanowią istotny problem badawczy w dziedzinie nauk humanistycznych. Dzieje się tak z uwagi na rolę komunikacji w kształtowaniu i funkcjonowaniu w ogóle gatunku ludzkiego. Komunikacja podobnie jak kultura posiada kilkaset definicji, które ujmują określoną jej wartość poznawczą poczynioną z potrzeby i z uwagi na perspektywę badawczą jej autora. Nie trzeba przy tym definiować słownikowo komunikacji, ale określić jakie znamiona posiada i jakie znaczenia przenosi. Według Tomasza Gobana-Klasa komunikacja, zwłaszcza w oczekiwanym tu aspekcie masowym, skupiona jest na transmisji informacyjnej, szeroko rozumianej; percepcji tychże informacji i ich użyteczności a także sile oddziaływania; kształtowaniu grupy społecznej poprzez wspólny język, wartości, mity oraz wymianę znaczeń i symboli między jednostkami¹. Nie ma możliwości wykształcenia się społeczeństwa i kultury bez komunikacji: „kultura jest komunikacją, a komunikacja jest uregulowana kulturowo”². Dlatego też badanie przekazów prasowych w okresie nowożytnym dostarcza wiele istotnych informacji

¹ T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe. Zarys problematyki socjologicznej*, Kraków 1978.

² E. Kulczycki, *Teoretyzowanie komunikacji*, Poznań 2012, s. 23.

na temat kultury, świadomości i mapy mentalnej ówczesnego społeczeństwa.

Potrzebę badań nad historią prasy polskiej dostrzeżono bardzo wcześnie bo już na początku XIX wieku jednak tylko w zakresie ciekawostek i szczegółowych dociekań. Na szerszą perspektywę badań nad historią prasy należało poczekać aż do drugiej połowy XX wieku, kiedy to za sprawą zmian na polu metodologicznym uwydatniono nowe możliwości w rozwoju nauk historycznych, głównie za sprawą wpływów Szkoły Annales. Do tej pory w polskich archiwach i bibliotekach znajduje się wiele materiałów źródłowych, które nie zostały jeszcze dostatecznie opracowane. Jednym z rodzajów tych źródeł są gazety seryjne, które nie tylko dostarczają wiedzy o świecie, ale również o ich odbiorcach oraz komunikacji społecznej i politycznej czasów nowożytnych.

Warto przy tym dokonać kilku krytycznych uwag na temat postulatów jakie powinny zostać postawione w stosunku do badań nad historią prasy polskiej. Rozpoczęcie szerzej, niż dotąd, zakrojonych badań nad drukami ulotnymi i gazetami seryjnymi doby nowożytnej z całą pewnością pozwoli na otwarcie nowych aspektów badawczych (badanie przepływu informacji w Polsce i Europie, badanie nad świadomością społeczną w Polsce, badanie nad kulturą polityczną, uzupełnienie dotychczasowych zasobów wiedzy o źródło w postaci prasy). Z uwagi na istotne braki analityczne w Polsce zwłaszcza w stosunku do prasy i druków ulotnych nie ma możli-

wości stawianie i weryfikacji pewnych założeń teoretycznych takich jak: ewolucja gatunków dziennikarskich, komunikacja i komunikowanie na ziemiach polskich w czasach nowożytnych, zainteresowanie szlachty sprawami międzynarodowymi. Stąd poddanie „Wiadomości różnych Cudzoziemskich” szczegółowym badaniom będzie wносить wkład w kilka dziedzin naukowych: prasoznawstwo, historia, historia prasy, komunikacja społeczna, komunikacja masowa. Gazeta ta posłuży zarówno w badaniach politologicznych, dziennikarskich, socjologicznych, jak i historycznych.

Badanie dziejów i narracji „Wiadomości różnych Cudzoziemskich” pozwoli na weryfikację współczesnej wiedzy historycznej na temat: początków i rozwoju polskiego wytwórstwa prasowego, świadomości społeczeństwa polskiego, zaangażowania w życie polityczne społeczeństwa polskiego, rozwoju struktur komunikacyjnych w Polsce nowożytnej, a także wynikające z treści pisma informacje na temat działań wojennych w Europie z lat 1696-1705, życia politycznego, akcjach dyplomatycznych dworów europejskich, działalności Kościoła katolickiego i jego struktur, życia kulturowego mieszkańców nowożytnej Europy. Weryfikacja „Wiadomości różnych Cudzoziemskich” da możliwość na prowadzenie dalszych, szczegółowych badań nad procesem komunikacyjnym w Polsce, rozwojem dziennikarstwa i jego znaczeniem dla ówczesnego społeczeństwa. To także szansa poszerzenia polskich horyzontów historycznych w kierunku założeń Szkoły

Annales o badanie *mentalité*. Warto przy tym zauważyć, iż pojawienie się takiej publikacji pozwoli na uzupełnienie luki w polskich dyskursie naukowym dotyczącym rozwoju prasy między „Merkuriuszem” a prasą stanisławowską. Pojawienie się tej pracy to próba uchwycenia procesów „długiego trwania” Fernanda Braudela szczególnie w aspekcie postrzegania zmieniających się realiów związanych z stereotypowym ujęciem zjawisk politycznych i społecznych oraz kształtowaniem się wyobrażeń *theatrum mundi* i mapy mentalnej Polaków doby nowożytnej.

Choć nie stanie się to przedmiotem dalszych dywagacji należy zaznaczyć, iż bogata treść informacyjna „Wiadomości różnych Cudzoziemskich” pozwala na weryfikację istniejących dotychczas informacji z mało poznanych wydarzeń (takich jak: zmagania floty weneckiej z flotą turecką, zaopatrzenie wojsk lądowych w trakcie działań wojennych, przebiegi bitw, straty wojenne, koszty utrzymania armii, polityka dworów, spiski, bunty, klęski żywiołowe owego okresu i wiele innych). Z relacji, które znajdują się w „Wiadomościach różnych Cudzoziemskich” z pewnością powinni korzystać historycy wojskowości, historycy dyplomacji (szczegółowe opisy precedencji, zwyczajów dworskich, darów królewskich, rokowań), politolodzy (badania nad rozwojem polskiej kultury politycznej, sytuacja polityczna Polski w XVII i XVIII wieku), historycy prasy i filolodzy (analiza ewolucji gatunków dziennikarskich).

Badanie nad historią prasy polskiej, a w tym przypadku pierwszych gazet seryjnych ma ogromne znaczenie dla dorobku polskiej kultury narodowej. Potrzeba dalszych badań i analiz pozwoli na weryfikację nieznanych dotąd wydarzeń politycznych i społecznych w dziejach państwa polskiego i Europy zapisanych na łamach gazet i druków. Da to możliwość zrównoważyć dorobek polskiej myśli informacyjnej/komunikacyjnej do poziomu europejskiego, co nadal stanowi problem w kontekście szerszej dyskusji naukowej. Poza tym szczegółowe relacje i opisy w niej zawarte ukażą nieznanne fakty na przykład z zakresu funkcjonowania dyplomacji polskiej (jak na przykład pokój w Karłowicach) i europejskiej doby nowożytnej. Badanie rozwoju prasy na ziemiach polskich wymaga szerokiego uwzględnienia i weryfikacji istniejących teorii oraz ustaleń dotyczących rozwoju komunikacji społecznej w nowożytnej Polsce. Być może dostarczone w ten sposób informacje zakwestionują wcześniejsze ustalenia dotyczące rozwoju prasy, co jest wielce prawdopodobne z uwagi na niewielki dorobek dyskursu historycznego w tym zakresie. Dodatkowo podjęcie takich badań pozwala wnikać w świadomość społeczną społeczeństwa staropolskiego w stosunku do mapy mentalnej, wyobrażeń o świecie zarówno: społecznym, politycznym jak i przyrodniczym. To także szansa na badanie mentalności społecznej, zakresu zainteresowań, zasięgu informacyjnego, rozwoju myśli i kultury. Trzeba również zwrócić uwagę, iż kolejne badania dadzą szansę na weryfikację

złożeń polskiej kultury politycznej, zwłaszcza w perspektywie obrazowania obcych nacji i przełożenia tych wyobrażeń na działania polityczne, jak również stosunku społeczeństwa do władzy zwierzchniej.

Badanie historii prasy polskiej ma również ogromne znaczenie dla dziennikarstwa, zwłaszcza w kwestii ewolucji myśli dziennikarskiej, rodzenia się koncepcji, kształtowania się zakresu działań, pozyskiwania źródeł, stosowania warsztatu, a przede wszystkim dostrzeżenia komodyfikacji informacji. Badanie nad prasą polską od drugiej połowy XVII wieku do początków XVIII wieku pozwala uzupełnić brakujące dziś ogniwo w zakresie wiedzy. Okres ten jest wyjątkowo istotny z uwagi na rodzenie się pierwszych gatunków prasowych, narracji, konceptualizacji pism i sposobów ich redagowania. To także okres przechodzenia z dotychczasowych form ulotnych, do gazet stałych, seryjnych, ukazujących się w sposób zorganizowany i regularny. W szerszej perspektywie należy również zaznaczyć współistnienie ze sobą kilku rodzajów komunikacji masowej: kręgów korespondencyjnych, poczty, gazet rękopiśmiennych, gazet drukowanych, sejmowych, kalendarzy, *silva rerum* i innych elementów transferu informacji.

Pojawienie się niniejszej publikacji na temat jednej tylko gazety „Wiadomości różnych Cudzoziemskich” ma za zadanie przede wszystkim uzupełnić istniejącą lukę w polskim dyskursie naukowym, zwłaszcza nauk historycznych, poli-

tycznych i dziennikarskich, jak również sprostować istniejące przekonania o rozwoju prasy na ziemiach polskich na przełomie XVII i XVIII wieku. To także element otwarcia nowych pól badawczych w dotychczasowym, wydawałoby się zamkniętym dyskursie naukowym, po to by zweryfikować istniejącą wiedzę wskazując, iż przeprowadzone wcześniej badania nie wyczerpują całości dociekań i analiz humanistycznych oraz zaprezentować nowe perspektywy badawcze w kierunku: długiego trwania, *mentalité*, stereotypów, mapy mentalnej społeczeństwa polskiego doby nowożytnej. Publikacja ta ma również zaznaczyć istniejące problemy w badaniu prasy nowożytnej w Polsce i zachęcić badaczy do podjęcia polemiki z istniejącymi ustaleniami odnoszącymi się zarówno do prasy (Jerzy Łojek, Konrad Zawadzki, Jan Lankau), jak i opisywanej przez „Widomości różne Cudzoziemskie” historii, które nie zostały zaprezentowane dostatecznie w polskim dyskursie naukowym z powodu braku źródeł. Praca ta ma także za zadanie wskazać istotę problemu komunikacji jako narzędzia działań politycznych w dobie nowożytnej, ukazać problem komodyfikacji informacji w początkach kształtowania się zawodu dziennikarza oraz przypomnieć o wolnej przestrzeni badawczej jaką stanowią druki ulotne i gazety seryjne i przez to skłonić kadrę naukową do otwarcia szerszej dyskusji na temat polskiej prasy nowożytnej.

Założenia metodologiczne

Oficjalnie przyjmuje się, iż pierwszą polską gazetą seryjną był „Merkuriusz Polski Ordynaryjny” ukazujący się przez krótki okres w 1661 roku, co jest założeniem słusznym, jednak kolejne wnioski, iż prasa periodyczna funkcjonowała dopiero w XVIII wieku na ziemiach polskich są błędne. Okazuje się bowiem, iż na przełomie XVII i XVIII wieku za sprawą przywileju królewskiego ukazywały się przez około dziesięć lat w Krakowie „Wiadomości różne Cudzoziemskie”. Jest to gazeta, która z całą pewnością zasługuje na szerszą uwagę ze względu na kompleks historii prasy i dziennikarstwa polskiego związany z brakiem nowożytnych gazet seryjnych.

Celem niniejszej pracy jest dogłębna analiza przekazów prasowych (nazywanych dalej ze względów stylistycznych narracją, tekstem, wiadomościami, informacjami) ukazujących się na łamach pisma „Wiadomości różne Cudzoziemskie” w zakresie stereotypowego prezentowania obrazu świata. Na potrzeby niniejszej analizy zostanie użyta kategoria teoretyczna w postaci *theatrum mundi*. Zakłada się przy tym weryfikację „Wiadomości różnych Cudzoziemskich” jako elementu komunikacji społecznej na przełomie XVII i XVIII wieku w Polsce oraz ukazanie owego pisma na tle rozwoju prasy w Europie. W związku z powyższym na potrzeby niniejszych założeń ustanawia się problem badawczy w posta-

ci: *theatrum mundi* na łamach „Wiadomości różnych Cudzoziemskich” jako wynik ewolucji komunikacji masowej na ziemiach polskich na przełomie XVII i XVIII wieku.

Dla pełniejszej weryfikacji problemu badawczego przedstawiono problem w postaci dwóch tez i pytań badawczych.

1. Działalność wydawnicza Jerzego Aleksandra Priamiego jako wynik ewolucji konceptualizacji komunikacji społecznej w Polsce pod koniec XVII i na początku XVIII wieku,

a) jak kształtował się zawód dziennikarza i problem komodyfikacji informacji w Polsce nowożytnej,

b) jak kształtowała się sytuacja prawna prasy polskiej pod koniec XVII wieku,

c) jak kształtowała się działalność wydawnicza Priamiego na tle rozwoju prasy w Europie,

d) jak prezentowało się pismo „Wiadomości różne Cudzoziemskie” jako element komunikacji społecznej w Polsce nowożytnej,

e) czy wszystkie egzemplarze pisma ukazującego się pod wspólną nazwą „Wiadomości różnych Cudzoziemskich” można uznać za jeden kompleks wydawniczy,

f) jak prezentowała się gazeta Priamiego jako element komunikacji masowej,

2. *Theatrum mundi* w „Wiadomościach różnych Cudzoziemskich” i istota komunikacji masowej jako odzwierciedle-

nie świadomości społecznej odbiorców pisma,

a) jak prezentował się zakres zainteresowań geopolitycznych odbiorców pisma,

b) w jaki sposób obrazowano wybrane państwa i narody na łamach gazety,

c) co stanowiło główną oś zainteresowania społeczeństwa staropolskiego,

d) jakie były przejawy myślenia obrazowego, schematycznego na łamach prasy,

Do przeprowadzenia badań i weryfikacji powyższych hipotez zostaną zastosowane dwie metody badawcze: jedna wynikająca z potrzeby badań historycznych - metoda filologiczna, druga z potrzeby badań społecznych - analiza zawartości prasy. Zastosowanie tych dwóch metod pozwoli na pełne uchwycenie istoty analizowanego dzieła poprzez: odpowiednią krytykę i weryfikację materiałów źródłowych; analizę i konceptualizację pojawiających się w przekazach prasowych form świadomości społecznej; prezentację ewolucji gatunków prasowych.

Próbie badawczą stanowiło 68 numerów gazety seryjnej ukazujące się w latach 1696-1705, pod zbiorczą tytulaturą uogólnioną na potrzeby metodologiczne: „Wiadomości różne Cudzoziemskie”. Ponieważ tytuł ten ulegał zmianie należy zaznaczyć, iż do oznakowania w przypisach tekstów źródłowych stosowano skrót uogólniony w postaci WRC z miej-

scem i datą dzienną wydania pisma. W sumie, w polskich archiwach, pismo „Wiadomości różne Cudzoziemskie” wydane w przedziale czasowym lat 1696-1705 zachowało się w ilości 75 numerów, zaś z lat 1679-1691 jedynie 17 numerów (pod inną również tytulaturą). Cymelia te znajdują się w zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Kórnickiej. Największa ilość zbiorów dostępna jest w „Notatach Dobińskiego” w zbiorach Biblioteki Narodowej. Do przeprowadzeni badań posłużono się natomiast egzemplarzami dostępnymi w Cyfrowej Bibliotece Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII Wieku. W sumie poddane analizie 68 numerów pisma stanowi zbiór ponad 200 stron gazety, która zawiera nieweryfikowany dotąd przekaz informacyjny. Należy przy tym dodać, iż „Wiadomości różne Cudzoziemskie” był to tygodnik, gdyż część zachowanych numerów ukazywała się w równych odstępach siedmiodniowych, zazwyczaj w soboty. Pismo było oparte na korespondencji zagranicznej, mocno zaangażowane w ówczesne problemy polityczne i militarne. Było to również pismo ukazujące się stale pod niewiele zmienionym tytułem przez blisko dziesięć lat, co wyraźnie wskazuje na istnienie pierwocin koncernu wydawniczego w Polsce już na przełomie XVII i XVIII wieku. Było to również pismo statutowe, pierwsze pismo działające za sprawą monopolu wydawniczego, a zatem wyraźnie ograniczające

wolność słowa i realizujące założenia informacyjno-propagandowe polskiego dworu królewskiego.

Z uwagi na powyższe wytyczne „Wiadomości różne Cudzoziemskie” winny być rozpatrywane w osobliwych kategoriach efemerydy, pisma stanowiącego kanwę rozwoju polskiej prasy informacyjnej w XVIII i XIX wieku. Jednak mimo doniosłej roli i dużego zasięgu (pismo obejmowało obszar całego kraju) nie doczekało się do tej pory odpowiedniej uwagi ze strony historyków ani prasoznawców. Nie tylko z tego względu pismo zasługuje na odpowiednie zaakcentowanie w polskim dyskursie naukowym. Istotnym argumentem za jego publikacją winien być fakt, iż pismo zawiera znaczne ilości informacji szczegółowych z przełomu XVII i XVIII wieku. Znajdują się tam przede wszystkim opisy wojny z Turcją, działania militarne na Węgrzech i Bałkanach, opis obozu i rokowań w Karłowicach, a także relacjonowana jest wojna północna w drobnych szczegółach. Poza tym odnajdujemy szereg informacji szczegółowych, takich jak podróż Marii Kazimierzy do Włoch, opisy dworskich precedencji a także szczegóły z życia ówczesnych elit. O istocie owego pisma może świadczyć również jego waga dla badania mentalności i *theatrum mundi* ówczesnego społeczeństwa polskiego, co nie znajduje odzwierciedlenia w żadnym innym zachowanym materiale źródłowym.

W przypadku określenia pola badawczego dla analizy *theatrum mundi* należy zaznaczyć i rozgraniczyć pole tem-

poralne i geograficzne. Zakres czasowy będzie skupiać się na okresie lat 1696-1705 i weryfikacji wydarzeń i postaci historycznych, a także uzupełnieniach z tego przedziału. Zakres geograficzny pisma będzie szeroki, gdyż druki ulotne i gazety seryjne ukazujące się w Polsce od II połowy XVII wieku posiadają informacje z całego kontynentu europejskiego (Portugalia, Hiszpania, Półwysep Apeniński, Francja, Szwajcaria, Austria, Prusy, Niderlandy, Węgry, Turcja, Serbia, Dania, Szwecja, Anglia, Rosja), Afryki północnej oraz Azji (Bliski Wschód, Persja, Indie, Chiny). Już samo to wyliczenie dobitnie świadczy o potrzebie ukazania się analizy owego pisma, która będzie odzwierciedlać stan świadomości mapy mentalnej społeczeństwa staropolskiego.

Publikacja składa się z trzech części. Część pierwsza prezentuje działalność wydawniczą Jerzego Aleksandra Priamiego w kontekście monopolu wydawniczego a przede wszystkim wydawania „Wiadomości różnych Cudzoziemskich”. Zostało tu ukazane tło rozwoju prasy w Europie, a także sytuacja komunikacyjna na ziemiach polskich w czasach nowożytnych. Tu również nakreślono charakterystykę pisma, z uwzględnieniem warsztatu dziennikarskiego, źródeł informacji i z uwagi na stosowanie gatunków dziennikarskich. Część druga została oparta na analizie przekazów prasowych gazety w celu uzyskania obrazowania *theatrum mundi* oraz wskazania na główne elementy świadomości społecznej szlachty wynikające z treści informacyjnych umieszczonych w komunikacji

masowej. Część trzecią stanowi kalendarium zawierające spis numerów poddanych analizie wraz ze skrótowym opisem zawartości merytorycznej poszczególnych egzemplarzy pisma, co z całą pewnością powinno ułatwić w przyszłości chęć korzystania z zasobów gazety do badań historycznych.